

4. Forgæves søgen efter de savnede

Den 22. juni 1941 ændrede "Operation Barbarossa" ganske pludseligt situationen i Europa. Tyskerne rykkede over en bred front ind i de af Sovjetunionen annekterede østpolske områder. NKVD-funktionærerne, som dér havde oprettet et terrorherredømme, flygtede i panik til baglandet. Inden de trak sig tilbage, skød de de polske og ukrainske fanger i flere fængsler, herunder i Lwów; antallet af ofre løb op i tusinder.

Inden for få dage vandt den tyske hær enorme terræn-områder; hundredtusinder af sovjetsoldater havnede i et tysk fangenskab, som de fleste af dem ikke ville overleve. Moskva allierede sig nu med Storbritannien. Stalin havde intet andet valg; han var nødt til at få militær hjælp. Briterne begyndte omgående at levere militært materiel via deres mandatområder i Mellemøsten.

Den britiske premierminister Winston Churchill pressede nu på for at få en løsning på den alvorlige konflikt mellem den polske eksilregering og Stalins regime. Udenrigsminister Anthony Eden ledte forhandlingerne mellem Sikorski og den sovjetiske ambassadør i London, Ivan Majskij, om en traktat mellem de to lande. Der var enighed om, at de diplomatiske relationer skulle genoptages. Dernæst krævede Sikorski, at genskabelsen af førkrigstidens polske østgrænse skulle indgå i aftalen, et punkt som Majskij imidlertid blokerede for. Løsningen på grænsespørgsmålet blev derfor udskudt til senere.

Efter det tyske overfald på Sovjetunionen begyndte NKVD systematisk at myrde fængselsindsatte overalt i de sovjetiske eller besatte områder, som måtte opgives til tyskerne. Det samlede antal ofre for de såkaldte fængselsmassakrer kan være så højt som 100.000. Her søger indbyggere i Lwów efter slægtninge og venner blandt de myrdede. [18]

Begge sider enedes til slut i Sikorski-Majskij-aftalen, som pressen fra da af kaldte den, om en løsladelse af de polske fanger og deporterede samt om en fælles kamp mod Det Tredje Rige. Fangerne skulle have amnesti, og ud af dem skulle der opstilles en polsk styrke på sovjetisk territorium. Sikorski afviste indledningsvis en amnesti, idet en sådan forudsatte en lovovertrædelse; i stedet skulle dommene mod de polske fanger ophæves. Men i sidste ende gav han også efter på dette punkt. Churchill og Eden var til stede ved aftalens underskrivelse. To uger senere blev der i Moskva indgået en militær-aftale. I henhold til denne skulle der i spidsen for de polske enheder ganske vist være en polsk general, men de skulle stå under russisk kommando. Indbyggere i de af Sovjetunionen annekterede områder, som allerede var blevet indkaldt til Den Røde Hær, skulle overføres til den polske styrke. Udrustningen skulle leveres af briterne.

Underskrivelsen af Sikorski-Majskij-aftalen den 30. juli 1941. Til venstre Sikorski, til højre ambassadør Ivan Majskij, på langsiden Churchill (i mørkt) og udenrigsminister Anthony Eden. [19]

De to aftaler førte imidlertid til, at flere ministre i eksilregeringen trådte tilbage. Som følge af det uløste grænsespørgsmål anklagede de Sikorski for ikke tilstrækkeligt energisk at have repræsenteret de polske interesser. Også placeringen af polske militære styrker under sovjetisk kommando var fuldstændig uacceptabel i betragtning af, at Den Røde Hær i september 1939 var faldet polakkerne i ryggen. For Sikorski havde frigivelsen af hundredtusinder af landsmænd fra sovjetisk fangenskab haft højeste prioritet; de øvrige spørgsmål håbede han at kunne løse senere.

Den i Moskva fængslede polske brigadegeneral Władysław Anders skulle overtage kommandoen over de nye enheder. Han var i september 1939 havnet i sovjetisk krigsfangenskab, med et projektil siddende i benet. Han blev bragt til Moskva, hvor NKVD forsøgte at overtale ham til at træde ind i Den Røde Hær. Da han afviste dette, mishandlede forhørsofficeren ham så voldsomt, at han ikke længere kunne stå; hans skudsår blev

ikke behandlet og forværredes. I et tilbageblik skrev Anders: ”Fængselsforholdene var udsædvanlig brutale, mit ansigt var konstant udsat for det mest skærende lys. Mine øjne var stærkt betændte, og jeg frygtede for at blive blind.”

Få dage efter indgåelsen af Sikorski-Majskij-aftalen hentede en fængselsbetjent ham ud af enecellen. Til sin overraskelse fik han krykker, og to fængselsbetjente støttede ham. Men den høje og tidligere veltrænede general havde under fængselsopholdet tabt sig fra 90 til 59 kilo. Fængselsdirektøren udbetalte ham nogle få rubler som godtgørelse for hans beslaglagte personlige værdigenstande og bar personligt hans kuffert ud til en stor tjenestevogn, der tilhørte NKVD-ledelsen. ”Jeg forlod fængslet uden strømper, i bar skjorte og lange afstemplede underbukser”, skrev Anders i sine erindringer. Han blev på ny ikklædt og derpå bragt til Lubjanka, hvor Beria og Merkulov tog imod ham. De informerede ham om hans udnævnelse til øverstkommanderende for de polske stridskræfter, som nu skulle opstilles i USSR.¹

De skulle indledningsvis garnisoneres i den lille by Busuluk på den sydrussiske steppe 1200 kilometer sydøst for Moskva. Den sovjetiske regering lovede at yde en kredit på over 300 millioner rubler til opbygning af den ny hær, omregnet svarende til omkring 60 millioner dollar. Den genåbnede polske ambassade i Moskva fik tilladelse til at oprette 20 samlepunkter for polakker, som blev løsladt fra fængsler og lejre. Historieprofessoren Stanisław Kot blev ambassadør. Sammen med alle andre udenlandske repræsentationer måtte han i oktober 1941 på grund af den tyske fremmarch flytte fra Moskva til Kujbysjev ved Volga. For polakkerne var denne flytning absolut en fordel, for Kujbysjev, som i dag atter bærer sit gamle navn Samara, ligger kun 200 kilometer fra Busuluk.

Dertil ankom der næsten dagligt via samlepunkterne

udhungrede og pjaltede polakker, som havde kunnet forlade lejrene. Fra GULag i Kolyma i Sibiriens nordøstlige hjørne kom 160; en stor del af disse havde under den hårde vinter mistet fingre og tæer, og på grund af den utilstrækkelige forplejning led de fleste af skørbug. Men ifølge den polske ambassadørs vurderinger var der blevet deporteret omkring 10.000 til Kolyma-området.²

Med amnestien for polakkerne blev NKVD-lejren Grjazovets i Nordrusland formelt til en polsk garnison. I slutningen af august kom Anders dertil. Han haltede stærkt og gik med stok; han var omgivet af ”smilende NKVD-officerer”.³ Anders informerede sine landsmænd om den ny situation. I Grjazovets befandt der sig på det tidspunkt 448 polske officerer; de fleste var kommet fra lejrene Koselsk, Ostasjkov og Starobelsk. Lidt efter lidt kunne de påbegynde rejsen til Busuluk. Dér samledes der i løbet af få uger en styrke på 25.000 mand, som nu kort blev benævnt Anders-hæren.

Økonomiprofessor Stanisław Swianiewicz, som i april 1940 fra en jernbanewagon havde observeret sine ledsageres borttransport ind i skoven ved Katyn, befandt sig imidlertid ikke ved Anders-hæren. Som angivelig polsk spion måtte han som tidligere save træ og slæbe sten i en arbejdslejr i Nordsibirien. Da ambassadør Kot satte Swianiewicz-sagen på dagsordenen under drøftelser med den sovjetiske ledelse, blev denne dog med nogle måneders forsinkelse sat fri.

Det stod snart klart, at der kun var kommet en brøkdel af de officerer, om hvem man vidste, at de var havnet i sovjetisk fangenskab. General Anders havde regnet med omkring 9000. Ritmester Józef Czapski fik til opgave at finde de manglendes opholdssted. Kunstmaleren og forfatteren Czapski, der havde et godt kendskab til russisk, lod nu de indsatte fra de tre lejre, som var kommet til Busuluk, opstille lister med navnene på

deres savnede medfanger.

Moskvas spion i den polske hær

Til Anders-hæren kom også de officerer, som Merkulov i efteråret 1940 i NKVD-villaen i Malakhovska ved Moskva havde ønsket at vinde for en polsk division under sovjetisk kommando. Da det tyske angreb på Sovjetunionen blev kendt, skrev flere af disse, herunder den af NKVD hvervede oberstløjtnant Zygmunt Berling, en ansøgning om at måtte indtræde i Den Røde Hær som menige soldater. Brevet sluttede med ordene: ”Leve Stalin, de arbejdende og de undertrykte folks geniale leder!” Men Stalin besluttede det anderledes; han ønskede at bevare kontrollen over de polske enheder i Sovjetunionen. Derfor rejste også disse officerer til Busuluk. Dér betragtede en del af deres kammerater dem imidlertid med stor mistro. General Anders delte ikke disse betænkeligheder, i det mindste ikke over for Berling; han udnævnte ham til stabschef for en af de nyopstillede divisioner.⁴

Fem uger efter tiltrædelsen af sin post så Anders sig stillet over for sin første store opgave. Den sovjetiske overkommando ønskede i oktober 1941 at kaste polakkerne ind i kampen mod tyskerne. Generalen var ikke i tvivl om, at overlevelsesmulighederne for hans dårligt udrustede og fysisk stærkt svækkede mandskab var yderst ringe, og han afviste kategorisk dette forlangende.

I slutningen af oktober ankom Sikorski via britiske støttepunkter i Mellemøsten til Busuluk for at inspicere de polske tropper. En deltager konstaterede: ”Soldaterne trådte an til inspektion i den beklædning, de havde. Det var især slidte og lasede polske militærkapper, tilfældige bondeskjorter, pelse

og vatterede jakker, tiggerpjalter, revnede støvler, hvis såler var bundet fast med snor, eller de havde slet intet fodtøj, men havde i stedet viklet klude om fødderne.”

Sikorski erklærede over for staben, at han var overbevist om, at Stalin ville stå ved sit ord og støtte opbygningen af stærke polske enheder. General Anders og hans stabschef, oberst Leopold Okulicki, var skeptiske. Sidstnævnte havde fået næsten alle tænder slået ud i NKVD-fangenskab. De rapporterede til deres øverstkommanderende om den behandling, som de polske officerer var blevet udsat for i de sovjetiske fængsler og lejre.

Tre divisioner på i alt 40.000 mand blev hurtigt opstillet. Men den britiske udrustning ankom kun langsomt, og den forplejning, der blev leveret af Den Røde Hær, var af ringe kvalitet og utilstrækkelig mængde. Såvel vandforsyningen som indkvarteringen var elendig; latrinerne var ikke andet end stinkende huller. De polske soldater blev underbragt i utætte barakker eller endog i telte i en region, hvor gennemsnits-temperaturen om vinteren lå på minus 15 grader, men ofte faldt til under minus 30 grader.⁵

Bortset fra disse logistiske vanskeligheder tårnede der sig til stadighed flere politiske problemer op. Således blev hviderussere, ukrainere og jøder fra Østpolen, som var blevet indrulleret i Den Røde Hær eller befandt sig i sovjetiske lejre, ikke frigivet til de polske tropper. Stalin gjorde krav på den bestemmende myndighed over disse tre grupper; jøder betragtedes formelt lige som ukrainere og hviderussere som et særskilt ”nationalt mindretal”. Endvidere ønskede han at begrænse det polske kontingent til 30.000 mand. Men i Busuluk var der allerede ankommet 70.000 personer fra alle hjørner af Sovjetunionen samt flere tusinde kvinder og børn fra deres forvisningssteder i Kasakhstan og Sibirien.⁶

To polske generaler - Władysław Sikorski (1881-1943) (tv), ministerpræsident i den polske eksilregering og øverstkommanderende for de polske styrker; Władysław Anders (1892-1970), chef for Anders-hæren, det senere 2. Polske Korps som under den britiske 8. Armé kæmpede på den italienske front. [20,21]

General Anders betragtede det som en overtrædelse af militæraftalen, at sovjetiske flyveblade særskilt appellerede til polakkerne om at indtræde i Den Røde Hær, samtidig med at myndighederne gjorde deres for at forhindre de frigivne polske fanger i at nå frem til Busuluk. Polske diplomater, som under inspektionsrejser til samlepunkterne protesterede mod dette, blev endog fængslet som spioner.⁷

Disse modsætninger forsøgte ambassadør Kot at løse under i alt otte møder med viceudenrigsminister Andrej Vysjinskij. Vysjinskij havde før krigen været USSR's generalstatsadvokat og havde under Den Store Terrors skueprocesser betegnet de anklagede tidligere partiledere som "gale hunde, pibende køtere, pak og slangeyngel". Han havde personligt været til stede under mange domseksekveringer, blandt andre da NKVD-major Blokhin skød marskal Tukhatjevskij. Frem for alt spurgte Kot igen og igen efter de stadig manglende officerer fra de tre lejre. Men Vysjinskij gentog til stadighed,

at de alle var blevet løsladt: ”Der eksisterer overhovedet ikke noget problem.”

”Flugt til Manchuriet”

Kot bragte det samme punkt op under et møde med Stalin og Molotov. Kot, hvis russisk var mangelfuldt, talte ved denne lejlighed fransk; begge parter havde tolk. Indledningsvis erklærede Stalin som hilsen, at polakker og russere ”ikke blot er naboer, men også af samme blod”. I fortiden havde russere lidt under polakker og polakker under russere. ”Vi må gøre op med denne fortid.” Om de manglende officerer sagde Stalin: ”Vi har løsladt dem alle, endog dem, som general Sikorski har sendt for at sprænge broer og slå folk ihjel.”

Men Kot stod fast på, at eksempelvis alle de officerer, som i 1939 havde hørt til staben i Brigade Anders, var forsvundet. Derpå tog Stalin telefonen og spurgte samtalepartneren i den anden ende af forbindelsen, om alle polske officerer var blevet løsladt. Da han atter henvendte sig til Kot, skiftede han tema. Efter et par minutter ringede telefonen, Stalin lyttede og sagde ved slutningen af samtalen halvhøjt til sig selv: De siger, at alle er blevet løsladt.” Derefter sendte han den polske ambassadør væk; denne benyttede lejligheden til at gratulere med det succesfulde forsvar af Moskva mod tyskerne. Kremlherskeren tog afsked med Kot med ordene: ”Personligt er det mig meget magtpåliggende at medvirke til genopbygningen af en uafhængig polsk stat, uanset dens indre struktur.”⁸

Den 3. december 1941 ledsagede Kot ministerpræsident Sikorski og general Anders til Kreml, hvor Stalin, atter assisteret af Molotov, modtog dem overordentligt venligt. Som hilsen kaldte Sikorski Stalin, som han først tiltalte som ”herr

Den 3. december 1941 møder generalerne Anders (tv.) og Sikorski i Kreml Stalin, der fortæller dem, at de manglende polske officerer kan være flygtet til Manchuriet. [22]

præsident”, ”en af de virkelige skabere af samtidshistorien” og lykønskede ham med Den Røde Hærs heltedåd. Samtalen blev protokolleret af en polsk ambassadesekretær:

”Sikorski: Jeg vil gerne over for herr præsidenten fastslå, at erklæringen om amnesti ikke bliver gennemført. Mange af vore mest værdifulde folk befinder sig stadig i arbejdslejre og fængsler.

Stalin: Det er ikke muligt, da amnestien omfattede alle og alle polakker er løsladt. (Molotov nikker.)

Anders: Befalingerne bliver ikke udført dér, hvor kommandanterne i bestemte lejre har pligt til at opfylde en produktionsplan, de vil ikke skille sig af med deres bedste arbejdskraft. (...)

Stalin: Disse mennesker bør stilles for retten. (...)

Sikorski: Det er ikke vor sag at skaffe den sovjetiske regering nøjagtige lister over vore folk, men lejrkommandanterne har fuldstændige lister. Jeg har her en liste med 4000 officerer, som er blevet fjernet med magt og fortsat befinder sig i fængsler og arbejdslejre, og selv denne liste er ikke

fuldstændig, for den omfatter kun navne, der er blevet sammenstillet efter hukommelse. Jeg har ladet kontrollere, om de skulle befinde sig i deres hjemegn, hvortil vi har en fast kontakt. Det viste sig, at ikke en eneste befinder sig dér, og lige så lidt er de i krigsfangelejre i Tyskland. Disse folk befinder sig her. Ingen er vendt tilbage.

Stalin: Det er ikke muligt. De er flygtet.

Anders: Hvor skulle de kunne være flygtet hen?

Stalin: For eksempel til Manchuriet.

Anders: Det er ikke muligt, at de alle kunne være flygtet, ikke mindst fordi i det øjeblik, hvor de blev transporteret fra krigsfangelejrene til arbejdslejrene, blev enhver brevveksling med deres familier afbrudt. (...)

Stalin: Ved De, at den sovjetiske regering ikke har nogen anledning til at fastholde så meget som en enkelt polak.”

Stalin spurgte nu Anders om hans tilbageholdelse i sovjetiske fængsler. Denne svarede, at i begyndelsen havde det været ”ualmindelig dårligt og senere ubetydeligt bedre”. Stalin, som altid var velunderrettet om fængselsbetingelserne for prominente fanger, svarede: ”Hvad kan man gøre, det var betingelserne.”

De to polske generaler informerede ham om, at deres enheder som følge af dårlig forsyning og indkvartering via Iran ville blive overført til det britiske mandatområde i Mellemøsten. Stalin, som for længst var blevet orienteret om denne aftale mellem eksilregeringen og briterne, sagde hertil ifølge protokollen i en stødt og åbenlyst utilfreds tone: ”Jeg er en gammel, erfaren mand. Jeg ved, at når I først er draget væk, kommer I ikke igen.”⁹

Dagen efter forhandlingerne i Kreml gav Stalin en middag for de to polske generaler. Han vendte tilbage til Anders-hærens planlagte afmarch: ”I har fornærmet mig ved ikke at ville tro

på vor gode vilje!" Da Anders bragte på tale, at medlemmerne af de jødiske, hviderussiske og ukrainske mindretal i Polen, som var interneret i Sovjetunionen, ikke var blevet givet fri til at tilslutte sig hans enheder, svarede Stalin umotiveret, at ukrainerne var alle tyskvenlige, og tilføjede: "Vi vil tilintetgøre dem alle!" Anders konstaterede: "Især overrasker hans øjne: mørke, matte og kolde. Selv når han ler, så ler de aldrig."

Efter middagen fik de to polske generaler i regeringshotellet opkald fra damer, som tilbød at komme til deres værelser. Begge var de ikke i tvivl om, at det drejede sig om prostituerede i NKVD's tjeneste. Anders advarede mod skjulte mikrofoner; det var bedst kun at tale lavmælt og samtidig at røre støjende rundt med en teske i et glas.¹⁰

Tre måneder senere fik Anders på ny mulighed for at henvende sig til Stalin. Han overrakte ham en liste med yderligere navne på officerer, der som tidligere var savnet. Han fik ingen reaktion. Heller ikke ritmester Józef Czapski havde megen succes med sin "Myndighed for Dokumentation af Fængslinger og Deportationer af Polakker i USSR". Czapski, som stammede fra en grevelig familie, var i 1940 ikke blevet bragt fra lejren Starobelsk til eksekution i Kharkiv, men i sidste ende sendt til samlelejren Grjazovets. Udenrigsministeriet i Berlin havde endnu før bruddet med Moskva efter anmodninger fra indflydelsesrige tyske kunstere talt hans sag. Disse havde han lært at kende, da han i Paris' kunstmiljø havde sluttet sig til en gruppe malere, fauvisterne, der påberåbte sig arven fra impressionisterne. I Grjazovets-lejren skrev Czapski i sit noteshæfte et lang essay om den franske forfatter Marcel Proust, som årtier senere skulle udkomme på flere sprog.¹¹

Czapski samlede alle henvisninger til et muligt opholdssted for de savnede officerer. Der gik et rygte om, at 1650 polske officerer og et eskortekommando på 110 NKVD-soldater

Ritmester Józef Czapski (1896-1993), her i britisk *battle dress* i 1943, forsøgte at opspore de savnede polske officerer; efter krigen blev han et vigtigt medlem af det polske eksilsamfund i Paris. [23]

var omkommet i en snestorm på vej til GULag i Vorkuta ved polarcirklen. Hundreder skulle være blevet sænket med slæbepremme i Hvidehavet og Nordlige Ishav. Mindst 750 skulle være frosset ihjel i lejrene ved Ob og Jenissej i Sibirien. 400 polakker skulle være blevet skudt i den ugæstfri region Komi i Nordrusland. Men derfra kom i juli 1941 Stanisław Swianiewicz, der var vidne til sine kammeraters borttransport til skoven ved Katyn. En polsk løjtnant berettede, at 630 fanger fra Koselsk arbejdede i straffekolonien Kolyma i Nordsibirien, men han kunne ikke nævne nogen navne.

Økonomiprofessor Swianiewicz' ankomst i Busuluk såvel som informationerne om polakker fra Koselsk i Kolyma vakte hos Czapski forhåbninger om, at i det mindste en del af de forsvundne officerer endnu kunne være i live. Swianiewicz' beretning om sine observationer på jernbanestationen Gnesdovo ved Katyn tillagde han ikke større betydning. Til forvirringen bidrog ydermere, at der til lejrene Koselsk og Starobelsk var ankommet nye polske fanger efter masseekse-

kutionerne. Alene i Starobelsk var der i vinteren 1940/41 atter omkring 22.000 fanger.

Den principielt skeptiske general Anders delte ikke Czapskis optimisme. Han udtrykte sin frygt for, at ingen af de eftersøgte endnu var i live. Da han fortalte Sikorski om sine formodninger, svarede denne: ”De vil dog vel ikke hævde, at sovjetregeringen helt enkelt har dræbt dem? Absurd! Vanvittigt!”¹²

I februar 1942 krævede ledelsen af Den Røde Hær på ny, at Anders afgav en division til kampen mod tyskerne. Det var en betingelse for den videre forsyning af de polske tropper. Den polske general nærrede imidlertid ingen tvivl om, at den sovjetiske hærledelse først og fremmest betragtede polakkerne som kanonføde. Under henvisning til sine soldaters dårlige udrustning afviste han atter Moskvas forlangende. Derefter ankom der stadig færre levnedsmiddeltransporter til Busuluk. Endvidere blokerede de sovjetiske myndigheder for den videre rekruttering af løsladte polakker til Anders-hæren; hjælpeleverancer til tidligere polske fanger blev beslaglagt.

I mellemtiden var der kommet omkring 45.000 polakker, heriblandt en stor gruppe kvinder og børn, fra Sibirien til Tashkent, hovedstaden i Sovjetrepublikken Usbekistan. De sovjetiske myndigheder betegnede deres ophold i Usbekistan som illegalt og forberedte en internering af dem. Ambassadør Kot måtte på ny kræve overholdelse af Sikorski-Majskij-aftalen, eksilregeringen bad den britiske ledelse om hjælp, og til slut gav Moskva efter. Anders kunne endog opstille en fjerde division i Tashkent.¹³

Fra steppen ind i Det Forjættede Land

Dette ændrede intet ved polakkernes beslutning om at rejse ud af Sovjetunionen, især ikke da Anders måtte afværge et sidste forsøg på at holde polakkerne tilbage. Kreml foreslog, at enheder fra Anders-hæren enkeltvis skulle underlægges sovjetiske troppeenheder. Dette kunne eksilregeringen med britisk støtte imidlertid på ny undgå. Anders lod udarbejde en detaljeret plan for sine troppers afmarch sammen med tusinder af civilister. Stalin opgav til slut sin modstand. I betragtning af den stærke antisovjetiske stemning blandt polakkerne, stod det ham klart, at risikoen ved at have en potentiel fjende bag egne linier var for stor. Endvidere gav Anders-hærens afmarch ham et påskud for at opstille prosovjetiske enheder af de tilbageholdte polske fanger og deporterede. Det var årsagen til, at oberstløjtnant Zygmunt Berling og tretten andre officerer, som NKVD havde hvervet, forlod hæren under forberedelserne til afmarchen. Anders-hærens felddomstol dømte dem senere in absentia til døden for desertering.

I august 1942 begyndte de polske enheders exodus ud af Sovjetunionen, og den varede til ind i 1943. De blev transporteret til Det Kaspiske Hav, hvor de under daglange rejser blev sejlet fra den nordlige til den sydlige bred. Det neutrale Iran var besat af sovjetiske og britiske tropper. Årsagen hertil var den tyskvenlige holdning hos shah Reza Pahlavi, som var imod, at amerikansk og britisk militært materiel samt fødevarer blev transporteret fra Den Persiske Golf gennem hans land til Sovjetunionen.

Derfor rykkede Den Røde Hær ind fra nord med 120.000 mand, mens britiske orlogsskibe og kampfly ødelagde den iranske flåde og luftvåben, således at shahen efter tre dage

beordrede sine stridskræfter til at indstille kamphandlingerne. I et brev bad han den amerikanske præsident Franklin D. Roosevelt om støtte mod angrebet på et neutralt land. Roosevelt var dog blevet informeret om Churchills planer og havde billiget dem. Få dage senere tvang briterne shahen til at abdicere til fordel for sin ældste søn.

Anders-hærens soldater blev i Iran underlagt den britiske overkommando. I alt blev 71.000 personer overført til Iran, heriblandt 41.000 soldater, hvoraf 2430 var officerer. Til det sidste havde de sovjetiske myndigheder gjort det vanskeligt for også civilister, især for kvinder og børn, at rejse. Og flere hundredtusind polakker blev tilbage i Sovjetunionen. De fleste af disse havde i de fjerntliggende forvisningssteder overhovedet ikke fået underretning om Sikorski-Majskij-aftalen, selvom Kreml havde forpligtet sig til at informere alle polakker.¹⁴

Fra Iran blev en del af de polske soldater omgående forlagt til Irak og dér indsat til sikring af de britiske olieletter. En anden del kom til det britiske mandatområde Palæstina, som også omfattede det nuværende Israel. Dér levede der allerede tusinder af polske jøder, som modtog Anders-hæren overmåde venligt. I disse omgivelser forlod omkring 2500 jødiske soldater deres enheder. De fleste deserterede, enkelte anmodede officielt om fritagelse fra tjenesten. Blandt disse var sergent Mieczysław Biegun, der ændrede sit navn til Menachim Begin og senere blev israelsk ministerpræsident. Anders gav afkald på at eftersøge desertørerne.

Den amerikanske hær afgav en forbindelsesofficer til Anders-hæren, oberstløjtnant Henry Szymanski, som stammede fra en polsk indvandrerfamilie. Szymanski skulle egentlig have været rejst til polakkerne på den russiske steppe, men han fik ikke et sovjetisk visum. Han blev derfor underlagt den amerikanske militærattaché i Cairo, hvorfra han rejste til

Anders-hærens forskellige placeringer. Anders og hans stabschef Okulicki gav Szymanski udførlige beretninger om torturen i de russiske fængsler. Ritmester Czapski gav ham dokumentation vedrørende søgningen af de forsvundne officerer. Ifølge denne manglede der fra de tre lejre Koselsk, Ostasjkov og Starobelsk 12 generaler, omkring 130 oberster og flere end 9200 øvrige officerer. Endvidere var der registreret navne fra andre lejre på omkring 10.000 med tilknytning til hæren. Szymanski, som talte særdeles godt polsk, rapporterede dette til sine overordnede.¹⁵

Kort før indledningen på de polske troppers afmarch havde det sovjetiske udenrigsministerium meddelt den polske ambassadør Kot, at det nu havde været muligt at opklare de polske officerers forbliven: De var vendt tilbage til Polen, flygtet til udlandet eller døde undervejs. Mange havde indledt rejsen alene på trods af de sovjetiske myndigheders advarsler.

Den polske eksilregering havde ingen tiltro til denne oplysning. Den besluttede derfor at bede den amerikanske præsident Roosevelt om hjælp. Den bad ham indtrængende om hos den sovjetiske ledelse at kræve underretning om skæbnen for officererne fra en fælles forbundsfælle. Men Det Hvide Hus ignorerede henvendelsen. Frem til marts 1943 rettede ambassadør Kot i alt 50 forespørgsler til forskellige sovjetiske myndigheder om de savnede. Efter Anders-hærens afmarch forblev de alle ubesvarede.

